

რომან ლოლუა

**შენიშვნები კავკასიის ალბანური ენის გრამატიკული
სტრუქტურის შესახებ**

ალბანური ლექციონარის აღმოჩენა 1995 წლის ნოემბერ-დეკემბრით თარიღდება. იმ პერიოდიდან მოყოლებული დღემდე გრძელდება მუშაობა მის ამოკითხვაზე.

2003 წელს გამოქვეყნდა ზ. ალექსიძის მონოგრაფია „კავკასიის ალბანეთის დამწერლობა, ენა და მწერლობა“, რომელიც ალბანური ლექციონარის შესახებ წინასწარ შენიშვნებს შეიცავს. ავტორი აღნიშნავს: “დღეისათვის მეტ-ნაკლები სისრულით ამოკითხულია ალბანური “ლექციონარის” 40-მდე საკითხავის სათაური და იდენტიფიცირებულია 14 საკითხავი. თითოეული საკითხავიდან ჯერჯერობით ზუსტად დადგენილია მხოლოდ რამდენიმე მუხლის შესატყვისი ქართულ, სომხურ, ბერძნულ და სხვა ენებზე” (ალექსიძე 2003: 126).

ამ მონოგრაფიის გამოქვეყნების შემდეგ ალბანური ლექციონარის ამოკითხვის საქმეში ჩაერთვნენ ყ.-პ. მაე, ი. გიბერტი და ვ. შულცე, თუმცა აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ დღემდე ამ საკითხის შესახებ რაიმე ხელშეხახები შედეგი არ გამოქვეყნებულა. დღესდღეისობით ხელთ გვაქვს მხოლოდ ათამდე საკითხავის სათაურთა თარგმანი (ალექსიძე 2003: 132-133) და ერთი ამოკითხული ტექსტიც (II კორინთელთა 11, § 24-27; N/Sin 13, 76r- 77v – შულცე, “Toward a History of Udi”, ელექტრონული ვერსია, 2005).

ჩვენს მიერ დამუშავდა არსებული ალბანური მასალა. მეტ-ნაკლები სისრულით ამოკითხულია ალბანური ლექციონარის საკითხავთა შემდეგი მუხლები: ეფესელთა 5, § 25-28 (N/Sin 13, 28v- 27r); I კორინთელთა 12, § 28-29 (N/Sin 13, 26r- 31v); საქმე მოციქულთა 12, § 1-2 (N/Sin 13, 56v- 57r); ებრაელთა 11, § 17-18 (N/Sin 13, 5r- 2v); მათე 17, § 1-5 (N/Sin 13, 13v- 10r); ებრაელთა 3, § 1-5 (N/Sin 55, 23r- 16v).

ამოკითხულ მასალაში შემდეგი მოვლენები შევნიშნეთ:¹

¹ შენიშვნები: ქვედა ხაზით მარცვლისა ან სიტყვის ფარინგალიზაციას აღვნიშნავთ, მაგ. წიფას.

() ფრჩხილებით – გრაფემის დაუდგენელ ფონემურ მნიშვნელობას.

[] ოთხკუთხედი ფრჩხილებით – აღდგენილ გრაფემებს (დაქარაგმებულ სიტყვებში, წაშლილ მონაკვეთებს... ასევე, ალბანურ ლექციონარში ხმოვნები, განსაკუთრებით აფიქსებში, ხშირად არ აღინიშნება გრაფიკულად, მათ შორის არც ქარაგმით, მაგ. **კ-ჟ-კ-ჩ-ჩ-ჩ-ჩ** ეკლესია[ა]-ხ[ო](ვ) ეკლესია-აბლ.).

1. ფონეტიკა

დადგენილად შეგვიძლია ჩავთვალოთ ალბანური ანბანის 30 გრაფემის ფონემური მნიშვნელობა, ესენია: №1 **ა** (ა); №2 **ბ** (ბ); №3 **გ** (გ); №5 **დ** (დ); №6 **ე** (ე); №7 **ვ** (ვ); №9 **ჟ** (ჟ); №11 **ზ** (ზ); №13 **წ** (წ); №14 **ს** (ს); №15 **ლ** (ლ); №17 **ჩ** (ჩ); №21 **ც** (ც); №23 **ძ** (ძ); №29 **რ** (რ); №30 **ყ** (ყ); №31 **წ** (წ); №33 **ჭ** (ჭ); №35 **ო** (ო); №39 **ხ** (ხ); №40 **ჩ** (ჩ); №41 **ც** (ც); №42 **ძ** (ძ); №43 **ხ** (ხ); №44 **ც** (ც); №45 **ძ** (ძ); №47 **ს** (ს); №50 **ჩ** (ჩ); №51 **წ** (წ); №52 **ჭ** (ჭ).

ხმოვნებისა და სიბილანტთა აღნიშვნა ორ-ორი გრაფემით განპირობებული უნდა იყოს იმით, რომ ფარინგალიზაცია (ჩვენი აზრით, მარცვლისა ან მთლიანად სიტყვის თვისება) ალბანური ანბანის შემდგენის ან შემდგენთა მიერ აღქმულ იქნა, ერთ შემთხვევაში – როგორც ხმოვნის თვისება, მეორეში კი – როგორც სიბილანტისა. ამას ადასტურებს ის, რომ ალბანურ ხელნაწერსა თუ ეპიგრაფიკულ მასალაში “მეორე რიგის” ხმოვნები (resp. ფარინგალიზებული ალოფონები) სიბილანტებთან ერთ მარცვალში არ გვხვდება³.

კავკასიის ალბანურის ფონოლოგიური სისტემა რეკონსტრუქციის შედეგად ასეთი სახით წარმოგვიდგება:

გოკალიზმი⁴:

	წინა რიგის	შუა რიგის	უკანა რიგის
ღია		ა	
საშუალო	ე		ო
ვიწრო	ი		უ⁵

² ეს გრაფემა, ჩვენი აზრით, ასევე ფარინგალიზებული ალოფონის აღმნიშვნელად (გ) უნდა გამოიყენებოდეს.

³ მეორე რიგის “ხმოვანი” გრაფემები [V²] (**ღ**, **ქ**, №25 “არ”, **წ**, **ჭ**) კავკასიის ალბანურში ისეთი სტრუქტურის ფარინგალიზებულ მარცვლებში გვხვდება, როგორცა: CV², V²C, V², CV²C, V²S!...

მეორე რიგის სიბილანტები [S²] (**წ**, **ჭ**, **წ**, **ჭ**, №28 “ჩაი”, **წ** ან №32 “ჯაი”, **ღ**, **ქ**, **ს**) S²V¹, CS²V¹, S²V¹C!... სტრუქტურის ფარინგალიზებულ მარცვლებში გვხვდება.

⁴ თითოეულს ფარინგალიზებული ალოფონი აქვს: ***ე**, ***ე**, ***ე**, **ე**, **ე** (* ვვარაუდობთ).

⁵ **უ** ბგერა და მისი ფარინგალიზებული ალოფონი (**უ**) დიგრამებით გადმოიცემოდა **ო-ჩ** (№35+№50); **ს-ჩ** (№47+№50).

კონსონანტიზმი⁶:

	ხშული			აფრიკატი			სპირანტი		სონორი
	მჟღერი	ფშვინგ.	აბრუბტ.	მჟღერი	ფშვინგ.	აბრუბტ.	მჟღერი	ყრუ	
ლაბიალური	ბ	ფ	პ				ვ		ჟ, მ
დენტალური	დ	თ	ტ	**ძ	*ც	*წ	ზ	ს	ნ, ლ
ალვეოლარული				*ჯ	ჩ	*ჭ	*ყ	შ	რ
შუაენისმიერი									ღ
უკანაენისმიერი	გ	ქ	კ				ღ	ხ	
ფარინგალური		*ჭ	ყ						
ლარინგალური			*ც					ჰ	
ლატერალური				*ღ	*ლ	*ტ			

ხშულთა და აფრიკატთა სამეულებრივი სისტემა და უკანაწარმოების თანხმოვანთა სიმცირე სხვა ლეზიურ ენებთან შედარებით აახლოვებს კავკასიის ალბანურის ფონოლოგიურ სისტემას უდიურთან.

ვოკალიზმის სისტემა უდიურში, კავკასიის ალბანურთან შედარებით, გართულდა (წარმოიქმნა უმლაუტირებული და ე.წ. ირაციონალური ხმოვნები), ხოლო კონსონანტიზმის სისტემა გამარტივდა (დაიკარგა ლატერალები, ლარინგალური **ც**, ბილაბიალური **ფ**; ერთადერთი თანხმოვანი, რომელიც უდიურს დაემატა არის დენტოლაბიალური **ძ**). ფარინგალიზაცია კავკასიის ალბანურში, როგორც ჩანს, პოზიციური იყო, უდიურში კი ფარინგალიზაციამ დისტინქციური ფუნქცია შეიძინა.

ფონეტიკური პროცესები

ფონეტიკური პროცესებიდან დასტურდება: ხმოვანთა შემართვა: ანა-კე “რომელიც” > ჰანა-კე (როგორც ჩანს, გავრცელებული მოვლენაა); დიფთონგიზაცია: ვიჩი-ეხ “ძმას” > ვიჩი-ეხ *ფ-ე-ი > ფ-ე-ი “თქვა” (ნამყო-კონკრეტული); ასიმილაცია: იჩ-აჲ “თავისი” > იჩ-ეჲ (ნაწილობრივი) > იჩ-ი (სრული), ბ[იხაჯუ]ლ-ოჲ “ლმერთისა” > ბ[იხაჯუ]ლ-ეჲ, ს-ოჲ “ერთხელ” < *სა-ოჲ; რედუქცია: ტურ-ღ-ოხო(ც) “მდინარეთაგან” < * ტურ-ულ-ოხო(ც); სპირანტიზაცია: ბუ-ჟანა “სიყვარული” > ხი-ბუ “მოყვარე”; უხ “ექვსი” < *უჟ.

⁶ შენიშვნები: * ვვარაუდობთ; ** ძ აფრიკატი, როგორც ჩანს, მოშლის პირასაა მისული. უკანაენისმიერ (გ, ქ, კ; დ, ხ), ფარინგალურ (*ჭ, ყ), ლარინგალურ (ჰ) თანხმოვნებსა და სიბილანტებს (ძ, ც, წ; ზ, ს; ჯ, ჩ, ჭ, ყ, შ) აქვთ ფარინგალიზებული ალოფონები. სავარაუდოდ, ფარინგალიზებული ალოფონები უნდა ჰქონდეთ ლაბიალურ, დენტალურ თანხმოვნებსა და სონორებს. ამათგან, დაფიქსირებულია ბ და ნ ბგერები.

ბოხ-ეს “შენება” < *ბოყ-ეს, –ხა (ნაწილაკოვანი კავშირებითი I-ის [კატეგორიული] ფორმანტია) < –*ყა; თანხმოვანთა მონაცვლეობა: ანე/ჰანე “ეგ” – ჰამა-ტუნ-კე “მაგიც”, ელიზია-კონტამინაცია: ანა-ხ “მაგათ” < *ანე-უხ.

2. მორფოლოგია სახელთა ბრუნვა

სახელობითი ბრუნვა. ∅ (უნიშნო) – აღნიშნავს სუბიექტს გარდაუვალ ზმნასთან, მაგ., მუსხევს ჰუხუნ ნე “მოსე სარწმუნოა” (ზედმიწ. “სარწმუნო იგი”– N/Sin 55, 23r-16v; ებრაელთა 3, 5)...

გვევლინება პირდაპირ ობიექტად გარდამავალ ზმნასთან, მაგ. ბიძან ა ყან ხიბ ტალავარ “გავაკეთოთ აქ? ჩვენ (ერგ.) ხუთი ტალავარი (კარავი) (N/Sin 13, 13v-10r; მათე 17, 4)...

წოდებითი ფორმა ალბანურს არა აქვს და ამ ფუნქციას სახელობითი ითავსებს, მაგ. უხსონ ბუყანაბიდან ანე ჩიბუხ “ქმარო, შეიყვარე ეგ ცოლი [Pl. tantum]” (N/Sin 13, 28r-27v; ეფესელთა 5, 25)...

სახელობითის ფორმა ზოგჯერ, გენტივის ფუნქციითაც გვხვდება, მაგ. უხსონ ბუყანაბიდესა იჩად ჩიბუხ იჩად მარმინ ჰა(ჰ)ინკე “ქმარო, შეყვარებას (მიც.) თავისი ცოლისა, როგორც თავისი ხორცისა”, შდრ. ანალოგიური ქართული მონაკვეთი “ქმართა ცოლთა თვსთა სიყუარული, ვითარცა ხორცთა თვსთად” (N/Sin 13, 28r-27v; ეფესელთა 5, 28)...

პურიუნ მაკობას ვიჩიებ იოჰანან “რათა მოეკლა (აბს.) იაკობი (მიც.), ძმა (მიც.) იოანესი (სახ.)” (N/Sin 13, 56v-57r; საქმე მოციქულთა 12, 2).

ერგატივი. ძირითადი ფორმანტია -ენ. ასრულებს რეალური სუბიექტის როლს გარდამავალ ზმნასთან, მაგ. ე(ჰ)აჰეყაინ იესუს-ენ პეტროსას “წაიყვანა (ან “გადაიყვანა”) იესომ პეტრე (მიც.)” (N/Sin 13, 13v-10r; მათე 17, 1).

ქ[რისტო]ს-ენ ბუყანაბიდაჲ ჰა(ჰ)ინკ ეკლესიას “როგორც ქრისტემ შეიყვარა ეკლესია (მიც.)” (N/Sin 13, 28r-27v; ეფესელთა 5, 25)...

უდიური ერგატივის მსგავსად ალბანური ერგატივიც ინსტრუმენტალისის ფუნქციით არის აღჭურვილი, მაგ. ბ[იხაჯულ-ენ] ავა “ღმერთით მყოფი (არსებული)” N/Sin 55, 23r-16v, ებრაელთა 3, 5)...

ნათესაობითი ბრუნვის ფორმანტებია -აჲ, -ოჲ, -ეჲ, -ან, -უნ... და უდიური გენტივის მსგავსი ფუნქციები აქვს, მაგ. ონე ღარ ბეზ-ი ბუყანაჲო “ეს შვილია ჩემი საყვარელი” (N/Sin 13, 13v-10r; მათე 17, 4).

ჰეფესუნ-[ო]ჲ ბეშ-ი ქ[რისტო]ს-ან იესუს-ან “აღსარებისა ჩვენისა იესო (ნათ.) ქრისტესი” N/Sin 55, 23r-16v; ებრაელთა 3, 1).

როგორც უდიურში, ნათესაობითი ბრუნვის ფორმანტი -უნ დერივაციულ აფიქსადაა გამოყენებული, მაგ. გოხ-უნ “დიდი”, ჰუხუნ-უნ “სარწმუნო”, “ჰეშმარტი”.

მიცემითი ბრუნვის ძირითადი ფორმანტებია -ა, -ან > -ეხ (უკანასკნელი ძირისეული ი/ჲ შემდეგ გვხვდება). მიცემითი ბრუნვა, მიცემით-სუბიექტიან ზმნებთან (verba sentiendi) სუბიექტს აღნიშნავს, მაგ., კე ბუყაე(ჲ?)ე ვა “თუ გნებავს შენ (მიც.)” (N/Sin 13, 13v-10r; მათე 17, 3)...

მიცემითი ბრუნვით, სახელობითთან პარალელურად, პირდაპირი

ობიექტი აღინიშნება⁷, მაგ. ე(ჭ)აჰყაიან დ[ესუსენ **ბეტროს-ახ** უნ **აკობ-ახ** უნ **იოჰანან-ახ ვიჩი-ეს** ოა “წაიყვანა (ან “გადაიყვანა”) იესომ **ბეტრე** (მიც.) და **იაკობი** (მიც.) და **იოანე** (მიც.) **ძმა** (მიც.) მისი” (N/Sin 13, 13v-10r; მათე 17, 1)...

ასევე, მიცემითი ბრუნვით ირიბი ობიექტი აღინიშნება, მაგ. ბიამა **ჟან** ხიბ ტალავარ. სა **ვა**, სა **მუსეის-ა**, სა **ელია** (< ***ელია-ა**; ა+ა=ა) “გავაკეთოთ ჩვენ (ერგ.) ხუთი ტალავარი. ერთი **შენ** (მიც.), ერთი **მოსეს**, ერთი **ელიას**” (N/Sin 13, 13v-10r; მათე 17, 4)...

მიცემითი ხშირად გამოყენებულია გარემოების ფუნქციით, თანდებულის დაურთველად, მაგ. მარაკესუნუხ **ქალაქა** “ჭირის ნახვანი **ქალაქში**”, მარაკესუნუხ **კმაბანა** “ჭირის ნახვანი **უდაბნოში**” (N/Sin 13, 76r-77v; 2 კორინთელთა 11, 26).

თანდებულებიან ბრუნვათაგან უეჭველად დადგენილია **აბლატივი**. ის მიცემითზე დაყრდნობით იწარმოება უდიური აბლატივის მსგავსად და მისი ფორმანტია **ოხ-ო(ც)/ო(ც)**. აბლატივის ქართული –**გან** თანდებულის მსგავსი ფუნქცია აქვს, მაგ. მარაკესუნუხ **აბაზაკულ-ოხო(ც)** “ჭირის ნახვანი **ავაზაკთაგან**”. მარაკესუნუხ **ჰეთანოსულ-ოხო(ც)** “ჭირის ნახვანი **წარმართთაგან**” (N/Sin 13, 76r-77v; 2 კორინთელთა 11, 26).

კავკასიის ალბანურის აბლატივი უდიური აბლატივის მსგავსად შედარებით ხარისხსაც გამოხატავს, მაგ. **ეკოს-ახო(ც)** იხოფო კუ ბაალ ნენ “**სახლზე** (აბლ.) მშენებელს (სახ.) [მეტი] პატივი ექნება (ზედმიწ. პატივი იყოს მით (ჩგ. ნაცვ. – ერგ-ინსტრ.)” – N/Sin 55, 23r-16v; ებრაელთა 3, 4).

კავკასიის ალბანურში ატრიბუტულ სახელთა ბრუნებისას ბრუნვის ფორმანტს წინ ერთვის **ტ-** ელემენტი უდიურის მსგავსად, მაგ. ჰამა-**ტუნ** “იმის”, ჰამოს-**ტან**-კე “ვისგანმე” (ნათესაობითი ბრ. ფორმა). ეს ელემენტი შესაძლოა **ტე** “ის”, “იგი” ნაცვალსახელისაგან მომდინარეობდეს (ჭეირანიშვილი 1971, 69), თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ ამდაგვარი ნაცვალსახელი კავკასიის ალბანურში ვერ შევნიშნეთ.

მასუბსტანტივებელი სუფიქსია **-ო**, მაგ., იხოფ-**ო** “მშენებელი”, ბუყანაფ-**ო** “საყვარელი”. **-ო** სუფიქსი ამდაგვარ ფუნქციას უდიურშიც ასრულებს, მაგ., ბიყალ-**ო** “მშენებელი”, ბუყალ-**ო** “საყვარელი”...

⁷ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოითქვა მოსაზრება, რომ კავკასიის ალბანურში ორი (ალექსიძე 2003, 152) ან სამი მიცემითი (შულცი 2005) უნდა გვქონდეს. “მეორე” მიცემითის, ან ზ. ალექსიძის მიხედვით, მიცემითი I –ის ფორმანტია **-ახ** და ის პირდაპირ დამატებას უნდა აღნიშნავდეს. ეს მოსაზრება შემოწმებას საჭიროებს. ზ. ალექსიძე **-ა** ფორმანტიან მიცემითს ადგილობრივ ბრუნვად მიიჩნევს, ხოლო “ძირითადი” მიცემითის ფორმანტად **-უნ** სუფიქსი აქვს აღნიშნული (ალექსიძე 2003, 152). ორივე შემთხვევაში ეს უმართებულოდ მიგვაჩნია. **-ა** ფორმანტიანი მიცემითში დასმული სახელი გრძნობა-აღქმის აღნიშვნელ ზმნებთან სუბიექტს, აგრეთვე ირიბ დამატებასაც გამოხატავს და, შესაბამისად, ნამდვილად მიცემით ბრუნვას წარმოადგენს, ხოლო **-უნ** უეჭველად ნათესაობითი ბრუნვის ფორმანტია. ვ. შულცი კი მეორე დატივის უდიურ მასალაშიც გამოყოფს, რასაც ასევე არ ვეთანხმებით. უდიურში **-ა** ფორმანტიან და **-ახ** ფორმანტიან მიცემითს იდენტური ფუნქციები აქვს. ორივე ერთნაირად იხმარება სუბიექტის, პირდაპირი და ირიბი ობიექტების აღსანიშნავად და ლოკატივის მნიშვნელობით. ასევე საყურადღებოა მიცემით-სუბიექტიანი ზმნების **-ზახ**, **-მახ**, **-ვახ**, **-ჯახ**, **-ტუხ**, **-ყოხ** პირის ფორმანტები, რაც გვაფიქრებინებს, რომ ისტორიულადაც უდიურში ერთი მიცემითი უნდა გვქონოდა.

მრავლობითის ფორმანტია **-უხ/ -უღ** (საფიქრებელია, რომ **-უღ** მეორეულია, იგი გამჟღერების შედეგადაა მიღებული). ბრუნებისას მრავლობითის სუფიქსი ყოველთვის წინ უსწრებს ბრუნვის ფორმანტს.

ამრიგად, განხილული მასალის მიხედვით, კავკასიის ალბანურის სახელთა ბრუნების სისტემას დიდი სიახლოვე ახასიათებს უდიურთან, როგორც ფორმანტთა მხრივ, ასევე ბრუნვითა ფუნქციების მხრივაც. ერთგვარ თავისებურებას იჩენს სახელობითი ბრუნვა.

რიცხვითი სახელი.

რაოდენობითი რიცხვითი სახელები ლექციონარში ნაკლებად გვხვდება. ეს განპირობებული უნდა იყოს იმით, რომ, როგორც წესი, რიცხვი ასობგერათა საშუალებით აღინიშნება.

რაოდენობითი რიცხვითი სახელებიდან დაფიქსირებულია **სა** “ერთი”, **ხიბ** “სამი”, შდრ. უდიურის **სა** “ერთი”, **ხიბ** “სამი”.

რიგობითი რიცხვითი სახელი იწარმოება **-არ** სუფიქსით გართულებულ ან მისსავე სუბლექტურ ფუძეზე **-უნ/-ინ** წარმოშობით ნათესაობითი ბრუნვის ფორმანტის დართვით, მაგ., **სერბა-უნ** “პირველი”, **ხიბ-არ-უნ** “მეორე”, **პურან-ინ** “მესამე”, შდრ. პალიმფსესტში დაფიქსირებულს: **სა** “ერთი”, **ხიბ** “სამი”. უდიურში რიგობით რიცხვით სახელს სუფიქსი **-უმ-ჯი/-უნ-ჯი** აწარმოებს, თუმცა დასტურდება **-უნ** სუფიქსიანი წარმოებაც, მაგ. **სა-უნ** “პირველი”, **ჰა-უნ** “მეორე”, **ხიბ-უნ** “მესამე”...

ჭერობის რიცხვითი სახელი იწარმოება **-ომ** სუფიქსის დართვით, მაგ. **ს-ომ** < ***სა-ომ** “ერთხელ”, “ერთგზის”; **ხიბ-ომ** “სამჯერ”, “სამგზის”; **ხუ-ომ** “ხუთჯერ”, “ხუთგზის”.

თვლის სისტემა კავკასიის ალბანურში, როგორც ჩანს, ოცობითი იყო. ამას ადასტურებს ფორმა **ზ(ს?)ჟჟ - პ[?]ა-ყ[?]** “ორმოცი” – შდრ. უდიურს: **ჰა-ყო** (ვართ./) **ჰა-ყა** (ნიჯ.) “ორმოცი” (ზედმიწ. “ორი”+ “ოცი”). ეს რიცხვითი სახელი ისეთ წინადადებაში გვხვდება, რომ მისი ლექსიკური მნიშვნელობა შეგვიძლია დადგენილად ჩავთვალოთ – ვაჩარ[ულ]ონო(ც) ხუმ **პ[?]ა-ყ[?]** სა ჰიმიყანა ჰეყ[-] “ებრაელთაგან ხუთჯერ **ორმოცსა** ერთს (სახ.) მოკლებული” (N/Sin 13, 76r-77v; 2 კორინთელთა 11, 24), შდრ. ქართულს: “ჰურიათაგან ხუთ გზის ორმოცსა ერთ მოკლებული ცემაჲ მივიღე”.

ნაცვალსახელი

პირის ნაცვალსახელები.

I	I	II	II
მხ.	მრ.	მხ.	მრ.
სახ. ზუ	სახ. ყან	სახ. იან?	სახ. ?
ნათ. ბეზი	ნათ. ?	ნათ. ვი	ნათ. ?
მიც. ზა/ზახ	მიც. ?	მიც. ვა/*ვახ	მიც. ?

მესამე პირის ნაცვალსახელთა საკითხი ბოლომდე არ არის გარკვეული. ვფიქრობთ, რომ პალიმფსესტში III პირის ნაცვალსახელია მხოლოდობითში **ოენ**, ხოლო მრავლობითში **ოენ-უნ**, მაგ., **ოენ** ილუკაჰა მატუნ კეჰე “ვიდრე ის იმას იტყოდა” (N/Sin 13, 13v-10r; მათე 17, 2);

ჰამბოკედი **ოენ-უნ** “აიყვანა **იხინი**” (N/Sin 13, 13v-10r; მათე 17, 4).

ჩვენებითი ნაცვალსახელები შემდეგი სახით წარმოგვიდგება: **ო-ნე** (I პირთან), მაგ., **ონე** ღარ ბეზი ბუყანადო “**ეს** შვილია ჩემი საყვარელი” (N/Sin 13, 13v-10r; მათე 17, 5);

ა-ნე (II პირთან), მაგ., უბსონ ბუყანაბიდან **ანე** ჩიბუხ “ქმარო, შეიყვარე **ეგ** ცოლი” (N/Sin 13, 28v-27r; ეფესელთა 5, 25);

ნე (III პირთან), მაგ., მუსემს ჰუახუნ **ნე** “მოსე სარწმუნოა (ზედმიწ. “სარწმუნო **იგი**”) (N/Sin 55, 23r-16v; ებრაელთა 3, 4).

კუთვნილებითი ნაცვალსახელი. პირველი პირის კუთვნილებით ნაცვალსახელთა ფორმა იმავე პირის ნათესაობითში დასმულ პირის ნაცვალსახელთა ფორმას ემთხვევა, მაგ., **ონე** ღარ **ბეზი** ბუყანადო “**ეს** შვილია **ჩემი** საყვარელი” (N/Sin 13, 13v-10r; მათე 17, 5);

ჰეფესუნ[ო]დ **ბეში** “აღსარებისა **ჩვენისა**” (N/Sin 55, 23r-16v; ებრაელთა 3, 1), შდრ. უდიური **ბეზი** “ჩემი” და **ბეში** “ჩვენი.

III პირის კუთვნილებით ნაცვალსახელად მხოლოდობითში დასტურდება – **ოა**. როგორც ჩანს, ეს ფორმა სამივე პირთან უნიფიცირებულია, რაც გვაფიქრებინებს მის III პირის ნაცვალსახელისგან (**ოენ**) წარმომავლობას, მაგ. დოჰანანას ვიჩიეს **ოა** “იოანე (მიც.) ძმა (მიც.) **მისი**” (N/Sin 13, 13v-10r; მათე 17, 2);

მუსემს ჰა(ჰ)ინკე ლუ(ს)უ კოსა **ოა** “როგორც (ვითარც) მოსე, ყველა **მის** სახლში (მიც.)” (N/Sin 55, 23r-16v; ებრაელთა 3, 2).

II პირის კუთვნილებით ნაცვალსახელთა საკითხი არ არის გარკვეული.

კუთვნილებით ნაცვალსახელად უნდა მივიჩნიოთ **იჩა** “თავისი”. აქ სამი ფონეტიკური ვარიანტი გვაქვს: **იჩა** > **იჩე** (ნაწილობრივი ასიმილაცია) > **იჩი** (სრული ასიმილაცია), მაგ. უბსონ ბუყანაბიდეა **იჩა** ჩიბუხ **იჩა** მარმინ ჰა(ჰ)ინკე “ქმარო, შეყვარებას **თავისი** ცოლისა, როგორც (ვითარც) **თავისი** ხორცისა (N/Sin 13, 28v-27r; ეფესელთა 5, 28);

იჩე ბულ თ[ა]ფადე “**თავისი** თავი მისცა” (N/Sin 13, 28v-27r; ეფესელთა 5, 25).

განსაზღვრებითი ნაცვალსახელი. ამგვარი ფუნქციით გვესახება **ლუ(ს)უ** “ყველა” და **(ც)ეს** “ყოველი”, მაგ., მუსემს ჰუახუნ **ნე** **ლუ(ს)უ** კოსა **ოა** “მოსე სარწმუნოა (ზედმიწ. სარწმუნო **იგი**) **ყველა** მის სახლში (მიც.)” (N/Sin 55, 23r-16v; ებრაელთა 3, 5).

(ც)ეს კოს ბოხოხა “**ყოველი** სახლი უეჭველად შენდება (კატეგ.)” (N/Sin 55, 23r-16v; ებრაელთა 3, 3).

მიმართებითი ნაცვალსახელი. საფიქრებელია, რომ ამდაგვარი ფუნქცია აქვს – *ანა/ *ჰანა “რომელი” (აღდგენილი სახელობითის ფორმა), მაგ., პო[ც?]ე ე(ც)ეს ბიად **ჰანა-(ც)** “ხოლო **რომლისგან** (აბლ.) ყოველივე გაკეთდა” (N/Sin 55, 23r-16v; ებრაელთა 3, 4).

ბუყანაბა **ჰანა-მ** ოენ “**რომელს** (ნათ.) უყვარს ის...” (N/Sin 13, 28v-27r; ეფესელთა 5, 28).

ზმნა

ზმნის დრო-კილოგებიდან დადგენილია: **აწმყო**, მისი მაწარმოებელია **-ა** სუფიქსი, მაგ., ჰუანუნ ჰანამოქე **ბა-ა** “რომელიც სარწმუნო **არის**” (N/Sin 55, 23r-16v; ებრაელთა 3, 1).

აწმყოს მაწარმოებელი ხშირად იკვეცება, როცა ზმნის ფუძე **ა** ხმოვანზე არის დაბოლოებული, მაგ., იხუგოხუნ აბუ იჰ[ე]ანაკე **ვა** მუსედსახ[ო(ც)] “რამეთუ მეტი დიდების მქონე **არის** მოსეზე (აბლ.)” (N/Sin 55, 23r-16v; ებრაელთა 3, 4). აქ საფიქრებელია ***ვა-ა** > **ვა**, შდრ. წინა **ბა-ა**. შდრ. აგრეთვე, უდიურის აწმყოს მაწარმოებელი **-ა**, მაგ., ბაქ-ს-**ა**-ნე “არის”....

ალბანურ ლექციონარში დასტურდება ფორმა, რომელიც სავარაუდოდ, **აწმყო-კონკრეტულად** უნდა მივიჩნიოთ, მაგ., კე **ბუყაე(ც?)ე** ვა “თუ **გსურს (გნებავს)** შენ (მიც.)” (N/Sin 13, 13v-10r; მათე 17, 3), შდრ. ანალოგიური ქართული მონაკვეთი – “და თუ გნებავს” (კავკასიის ალბანურში ეს ზმნა კომპოზიტშიც გვხვდება, შდრ. **ბუყანა**-ბიფეს “სურვილის კეთება” > “შეყვარება”; **ბუყანა**-ბა “სურვილის ქონა” > “ყვარება”; შდრ. აგრეთვე, უდიური **ბუყე-ეს/ბუყე-ესუნ/ბუყე-სუნ** “ყვარება”, “ნდომა”, “წადილი”, “სურვილი”, “მოსურვება”).

აწმყო-კონკრეტულის მაწარმოებელი აფიქსი უნდა იყოს **(ც?)ე/ჰე**, რომელიც, წარმოშობით, საფიქრებელია, რაიმე მეშველ ზმნას უნდა წარმოადგენდეს.

ალბანურ ლექციონარში შესამჩნევია ნამყო დროის სამი ფორმა. პირობითად ვუწოდებთ მათ **ნამყო I-ს**, **ნამყო II-ს** და **ნამყო III-ს**.

ნამყო I იწარმოება აწმყოს ფორმაზე **მ/ი** სუფიქსის დართვით, მაგ., ქ[რისტო]სენ **ბუყანაბი-ა-მ** ჰა(ჰ)ინკ ეკლესიას “როგორც (ვითარც) ქრისტეს (ერგ.) **შეუყვარდა** ეკლესია (მიც.)” (N/Sin 13, 28v-27r; ეფესელთა 5, 25);

პო(ც?)ე ე(ც)ეხ **ბი-ა-მ** ჰანა(ც) “ხოლო რომლისგან ყოველივე **გაკეთდა**” (N/Sin 55, 23r-16v; ებრაელთა 3, 4).

ნამყო II იწარმოება ზმნის ძირზე **ე/ე** სუფიქსის დართვით, მაგ., იჩე ბულ **თ[ა]ფად-ე** “თავისი თავი **მისცა**” (N/Sin 13, 28v-27r; ეფესელთა 5, 25);

ჰაიბოკ-ე ოენუხ “**აიყვანა** ისინი” (N/Sin 13, 13v-10r; მათე 17, 1).

ამ ფორმებს თავისი წარმოებითა და ფორმანტებით პარალელები ეძებნება უდიურის ნამყო-უწყვეტელთან და ნამყო-წინარეწარსულთან. უდიური ნამყო-უწყვეტელი ასევე აწმყოს ფორმაზე დაყრდნობით იწარმოება **მ/ი** სუფიქსის დართვით. განსხვავება ის არის, რომ უდიურში აწმყო და ნამყო-უწყვეტელი დროები **-ეს** ფორმანტიან მასდარის (მასდარი I) ფორმაზე იწარმოებიან, მაგ., **ბ-ეს-ა-(ნე)** “აკეთებს”, **ბ-ეს-ა-(ნე)-მ** “აკეთებდა”, მაშინ როდესაც კავკასიის ალბანურში აწმყოსა და ნამყო I-ის ფორმანტები უშუალოდ ზმნის ფუძეს დაერთვის.

კავკასიის ალბანურის ნამყო II კი უდიურის ნამყო წინარეწარსულის იდენტურად იწარმოება, შდრ., უდიური **ქარნ-ეს/ქარნ-ესუნ** “ცხოვრება” (მასდარი) > **ქარ-(ზუ)-ნ-ე** “ვიცხოვრე”, “მიცხოვრია”.

ვეფიქრობთ, რომ ნამყო I იმპერფექტი უნდა იყოს, ხოლო ნამყო II პერფექტი. ნამყო I-ზე მოყვანილი მაგალითები თითქოსდა სრული ასპექტის გაგებას გვაძლევს, მაგრამ შესაძლოა აქ უწყვეტი მოქმედება გვქონდეს (ქრისტეს შეუყვარდა და უყვარს დღესაც; ღმერთისგან გაკეთდა და არსებობს დღესაც).

ნამყო III იწარმოება ნამყო I-ის ფორმაზე **-ნ** სუფიქსის დართვით. ზოგჯერ ეს ფორმა ნამყო II-ს მსგავს კონტექსტში იხმარება, მაგ., **ე(ჭ)აჭყე-ა-ნ** [ესუს]სენ პეტროსას უნ დაკობას უნ დოჰანანას ვიჩიებ ოდა. **ჰაბოკ-ე** ოენუხ **“წაიყვანა** (ან **გადაიყვანა**; ნამყო III !) იესომ პეტრე (მიც.) და იაკობ (მიც.) და იოანე (მიც.) ძმა (მიც.) მისი. **აიყვანა** (ნამყო II !) ისინი” (N/Sin 13, 13v-10r; მათე 17, 1).

სავარაუდოდ, აქ აორისტი უნდა გვქონდეს. ამას გვაფიქრებინებს ის, რომ ამ ფორმით ზოგჯერ, დროში გაურკვეველი მოქმედება აღინიშნება, მაგ., ქულ **ბი-ა-ნ** “ხელი **მიჭყო** (ზედმიწ. “აკეთა”?)” (N/Sin 13, 56v-57r; საქმე მოციქულთა 12, 1), ანდა შესაძლებელია სულაც მყოფად აღნიშნავდეს, მაგ., **ბი-ა-ნ** ა **ჟან** ხიბ ტალავარ **“გავაკეთოთ** აქ? ჩვენ (ერგ.) ხუთი ტალავარი (კარავი) (N/Sin 13, 13v-10r; მათე 17, 4)...

ეჭვს აღძრავს ის, რომ უდიურში აორისტის ორივე ფორმა (აორისტი I –უსრული ასპექტისა და აორისტი II – სრული ასპექტისა) უშუალოდ ზმნის ფუძისაგან და არა ნამყო-უწყვეტელის ფორმისაგან იწარმოება, მაგ., **ბ-ი-ნე** “აკეთა” (აორისტი I), **ბ-ე-ნე** (აორისტი II). კავკასიის ალბანურში აორისტის არსებობის შესახებ ვარაუდი უნდა შემოწმდეს.

მყოფადი იწარმოება ზმნის ფუძეზე **-ალ** სუფიქსის დართვით, მაგ., ეფუხ მუ(წ)ურ **ბა-ალ** ანკე ოენ “რათა წმინდა **ჰყოს** (ზედმიწ. **იყოს** რომელიც) ის” (N/Sin 13, 28v-27r; ეფესელთა 5, 26);

ეკოსახო(ც) იხოდო კუ **ბა-ალ** ნენ “სახლზე (აბლ.) მშენებელს (სახ.) [მეტე] პატივი **ექნება** (ზედმიწ. პატივი **იყოს** მით; ჩგ. ნაცვ. –ერგ–ინსტრ.”– N/Sin 55, 23r-16v; ებრაელთა 3, 4).

საფიქრებელია, რომ ხშირ შემთხვევაში, მყოფადი სუბლექტური ფორმებითაც იწარმოება, მაგ., ზუ ვა **ბალა** “მე (ერგ.) შენ (მიც.) **გავაკეთებ**”? (წარწერა №4 მანდალზე), **ო(ჭ)რ** “**იქნება**”?.

უდიურის ნაწილაკოვან-კავშირებითი I–ს ანალოგი, ანუ კატეგორიული (ამ კილოს მაწარმოებელი **-ხა** არც ნაწილაკის და არც კავშირის ფუნქციით კავკასიის ალბანურში ჯერჯერობით არ დასტურდება) იწარმოება **-ხა** ფორმანტის დართვით, მაგ., (ც)ეხ კოს **ბოხო-ხა** ანაკე **ბოხო-ხა** ჰამოსტანკე “ყველა სახლი **უეჭველად შენდება**, რომელიც **უეჭველად შენდება** ვისგანმე” (N/Sin 55, 23r-16v; ებრაელთა 3, 4), შდრ. უდიური ნაწილაკოვან-კავშირებითი I–ს მაწარმოებელი **-ყა**, მაგ., ბი-ყა(ნ) “**უეჭველად** გააკეთოს”.

ბრძანებითი კილო იწარმოება აწმყოს ფორმაზე **-ნ** სუფიქსის დართვით, მაგ., უბსონ **ბუჟანაბი-ა-ნ** ანე ჩიბუხ “ქმარო, **შეიყვარე** ეგ ცოლი [pl. tantum]” (N/Sin 13, 28r-27v; ეფესელთა 5, 25).

სახელწმნური ფორმები

მასდარი. უდიურის მსგავსად, კავკასიის ალბანურსაც მასდარის ორი

ფორმა აქვს. **მასდარი I** იწარმოება ზმნის ფუძეზე **-ეს** სუფიქსის დართვით, მაგ., უსბონ **ბუყანაბი-ეს**-ა იჩად ჩიბუხ იჩად მარმინ ჰა(ჭ)ინკე “ქმარო, შეყვარებას (მიც.) თავისი ცოლისა, როგორც თავისი ხორცისა”, შდრ. ანალოგიური ქართული მონაკვეთი “ქმართა ცოლთა თჳსთა სიყუარული, ვითარცა ხორცთა თჳსთად” (N/Sin 13, 28r-27v; ეფესელთა 5, 28).

მასდარი II იწარმოება **-ეს** ფორმანტიან მასდარზე (მასდარი I) **-უნ** სუფიქსის დართვით, მაგ., **მარაკ-ეს-უნ-უნ** ჭალაქა “ჭირის ნახვანი ქალაქში”, **მარაკ-ეს-უნ-უნ** კმბანა “ჭირის ნახვანი უდაბნოში” (**მარაკ-ეს-უნ** –კომპოზიტი; მარ “ჭირი”, შდრ. უდ. მარ “ჩირქი” + **აკ-ეს-უნ** “ნახვა”, შდრ. უდ. **აკ-ეს-უნ/აკ-ეს-უნ** “ნახვა”, “ხედვა” – Sin 13, 76r-77v; 2 კორინთელთა 11, 26).

იდენტურად იწარმოება და იგივე ფუნქციები აქვს მასდარს უდიურში, შდრ. მასდარი I-ს მაწარმოებელია **-ეს**, ხოლო მასდარი II-სი **-ეს-უნ**, მაგ., **ბ-ეს/ბ-ეს-უნ** “კეთება”.

მიმღეობა. განიჩევა ორი ტიპის მიმღეობა, რომლებიც, საფიქრებელია, მხოლოდ გრამატიკული კლას-კატეგორიის ფორმანტთა დისტრიბუციით განიჩევიან. პირველი ყოველთვის სუბსტანტივია (მასუბსტანტივებელი **-ო** სუფიქსის დაურთველად) და იწარმოება ზმნის ძირზე გრამატიკული კლასის სუფიქსის დართვით⁸, მაგ., იხოგოხუნ **ა-ბუ** იჰ[ე]ანაკე ვა მუსედსახ[ო(ც)] “რამეთუ მეტი დიდების მქონე არის მოსეზე (აბლ.)” (N/Sin 55, 23r-16v; ებრაელთა 3, 2);

ოენკე ბ[იხაჯუ]ლ[ენ] **ა-ვა** “ისიც ღმერთით **მყოფია (არსებულია)**” (N/Sin 55, 23r-16v; ებრაელთა 3, 4);

კე **ხი-ბუ** [-?] იჩეა ბულ ბუყანაბა ოენ “თუ **მოყვარეა** [ცოლისა], იმას (სახ.) თავისი თავიც (სახ.) უყვარს” (N/Sin 13, 28v-27r; ეფესელთა 5, 28).

მიმღეობის მეორე ტიპს ახასიათებს ის, რომ კლასის ფორმანტი მასში სუფიქსისა და პრეფიქსის სახითაც გვხვდება, მაგ., ეკოსახო(ც) **ი-ხო-ო-ო** კუ ბაალ ნენ “სახლზე (აბლ.) **მშენებელს** (სახ.; შდრ. ბო-ხო-ხა “შენება”-კატეგ.) [მეტე] პატივი ექნება (ზედმიწ. პატივი **იყოლ** მით; ჩვ. ნაცვ. – ერგ–ინსტრ.” – N/Sin 55, 23r-16v; ებრაელთა 3, 4);

ონე ღარ ბეზი **ბუყანა-ო-ო** “ეს შეილია ჩემი **საყვარელი** (შდრ. **ბუყანა** “ყვარება”)” (N/Sin 13, 13v-10r; მათე 17, 5).

ეს ორი მიმღეობა, საფიქრებელია, ნამყო დროისაა (თუმცა აწმყოშიც გამოიყენება) და საკუთარი მაწარმოებელი, როგორც ჩანს, არა აქვს.

აბსოლუტივი. უდიურში არსებული ოთხი აბსოლუტივიდან კავკასიის ალბანურში დასტურდება ორი:

პირველი უდიური აბსოლუტივი I–ს მსგავსი მნიშვნელობით იხმარება და მას აწარმოებს **-ნუნ/*უნ** სუფიქსი, მაგ., **პური-ნუნ** აკობახ ვიჩიხ მოჰანან “**რათა მოეკლა (მოსაკლავად)** იაკობი (მიც.), ძმა (მიც.) იოანესი (სახ.)” (N/Sin 13, 56v-57r; საქმე მოციქულთა 12, 2), შდრ. უდიური **პური** “მკვდარი” და

⁸ როცა ზმნა მარკირებულია კლასის აღმნიშვნელი პრეფიქსით, ამ მიმღეობის წარმოებისას ის პრეფიქსი მას არ გადაყვება, მაგ., **ბი-ეს** “კეთება” > ***ბი-ბი** > **ი-ბი** “მკეთებელი” (წარწერა მანდალზე №2); **ბუყანა** “სურვილი”, “ყვარება” > **ხი-ბუ** “მოყვარე”.

აბსოლუტივი I-ს მაწარმოებელი **-ან**.

მეორე აბსოლუტივი უდიუთრი აბსოლუტივი IV-ს მსგავსი მნიშვნელობისაა და მისი მაწარმოებელია **-ნაუნ/*აუნ**, მაგ., უხ **არე-ნაუნ** ე(ჭ)აჰყუადან ე[ესუ]სენ პეტროსახ... “ექესი [დღის] **გასვლისას** წაიყვანა (ან გადაიყვანა) იესომ პეტრე (მიც.) (N/Sin 13, 13v-10r; მათე 17, 1), შდრ. უდიუთრი **არე-ნე** “მოვიდა”, **არ-ი** “მოსული” და აბსოლუტივი IV-ს მაწარმოებელი - **ტან/ატან**.

ამ ორი აბსოლუტივის ფორმანტა ფონეტიკური სიახლოვე გვაფიქრებინებს, რომ ერთი და იმავე წარმომავლობის ფორმასთან უნდა გვქონდეს საქმე.

ზმნის უღვლილება

ვ. შულცემ წამოაყენა დებულება კავკასიის ალბანური ზმნის პიროვანი უღვლილების შესახებ და წარმოგვიდგინა პირის ნიშანთა სისტემა. მისი აზრით, უდიუთრის მსგავსად, კავკასიის ალბანური ზმნა მონოპერსონალურია (მხოლოდ სუბიექტის პირს აღნიშნავს) და მას შემდეგი პირის ფორმანტები უნდა ჰქონოდა: I მხ. **-ზუ**; II მხ. **-ნუნ**; III მხ. **-ნ(ე)**; I მრ. **-ჟან**; II მრ. **-ნან**; III მრ. **ნ-ღურ** [გარდაუვალ ზმნებთან] **ნ-ღრონ** [გარდამავალ ზმნებთან] (შულცე 2004, 437).

მკლევრის აზრით, კავკასიის ალბანურს პიროვანი უღვლილების ისეთივე სისტემა უნდა ახასიათებდეს, როგორც უდიუთრს, იმ განსხვავებით, რომ უდიუთრში პირის ფორმანტი ენკლიტიკა ან ენდოკლიტიკა, ხოლო კავკასიის ალბანურში ის ყოველთვის ენკლიტიკას წარმოადგენს⁹ (შულცე 2004; შულცე 2005).

უნდა აღინიშნოს, რომ ჩვენს ხელთ არსებულ მასალაში პირის მიხედვით ზმნის ცვლილების ერთი ფაქტიც ვერ შევნიშნეთ და, შესაბამისად, ვ. შულცეს მიერ წარმოდგენილი პირის ნიშნებიც ვერ დავადასტურეთ.

საინტერესოა, რომ ვ. შულცე თავის მიერ მოყვანილ ალბანურ მასალაში¹⁰ “პირის ფორმანტს” ზმნაში მხოლოდ ორჯერ აფიქსირებს (sic!). პირველი მაგალითის – ისკაპოსენ **ბიამა-ნ** “ეპისკოპოსმა **გააკეთა**” (“**კეთება**”-ნამყო-III მხ. ვ. შულცეს მიხედვით –შულცე 2005, 16) შესახებ უნდა ითქვას, რომ აქ ჩვენი აზრით, აორისტის ფორმა უნდა იყოს და **-ნ** აორისტის მაწარმოებლად გვესახება. უეჭველია, რომ ეს აფიქსი არ წარმოადგენს პირის ნიშანს. ამას ადასტურებს ის, რომ ზოგჯერ ამ ფორმას სუბიექტი I ან II პირში აქვს, მაგ., **ბიამა-ნ** ა უნდ ხიბ ტალავარ “**გავაკეთოთ** აქ? ჩვენ (ერგ.) ხუთი ტალავარი (კარავი) (N/Sin 13, 13v-10r; მათე 17, 4), შდრ. ანალოგიურ ქართულ მონაკვეთს “**გქმნეთ** აქ სამ ტალავარ”... ზმნაში პირის უღვლილება რომ გვქონოდა, როგორც წარმოუდგენია ვ. შულცეს, მაშინ ეს წინადადება ასეთი სახის იქნებოდა: **ბიამა-ნ[V]-ჟან** (ან **ბიამ-ე-ჟან**; -ე ვ. შულცეს აზრით, აორისტი II-ს მაწარმოებელია) ა (**ჟან**) ხიბ ტალავარ.

-ნ სუფიქსი, აორისტის გარდა, ბრძანებითი კილოს მაწარმოებლადაც

⁹ ვ. შულცე იზიარებს ა. ჰარისის თეორიას იმის შესახებ, რომ უდიუთრში პირის ფორმანტები კლიტიკებს წარმოადგენენ და არა აფიქსებს – ჰარისი 2002.

¹⁰ “მინგეჩაურის” წარწერები და ალბანური ლექციონარის Sin 13, 76r-77v; II კორინთელთა 11, 24-27; დაახ. 100 სიტყვის შემცველი, მათ შორის 15 ზმნის დრო-კილოიანი ფორმაა

გვესახება, მაგ., უბსონ **ბუყანაბია-ნ** ანე ჩიბუხ “ქმარო, **შეიყვარე** ეგ ცოლი [pl. tantum]” (N/Sin 13, 28r-27v; ეფესელთა 5, 25). თუ დავუშვებთ კავკასიის ალბანური ზმნის პიროვან უღვლილებას, მაშინ ასეთი წინადადება უნდა მიგვეღო: უბსონ **ბუყანაბია-ნ[V]-ნუნ** ანე ჩიბუხ.

ასევე არ არის დამაჯერებელი ვ. შულცეს მიერ წარმოდგენილი მეორე მაგალითიც – ზუ ღი უნ შუ ბღალიღოხ **მარღი-ზუ-ჰე** “მე ღღე და ღამე სიკვდილს **ვითმენდი**” (“**მოთმენა**”–**I მხ.** –აორ. II ვ. შულცეს მიხედვით – შულცე 2005, 9; იქვე, 20). აქ საეჭვოა, როგორც წინადადების თარგმანი (შღრ. ანალოგიურ ქართულ მონაკვეთს “ღამე და ღღე უფსკრულთა შინა დაყავ”– II კორინთელთა 11, 25), ასევე წარმოდგენილი ზმნის ფორმა – **მარღი-ზუ-ჰე** (მას პარალელი არ მოეპოვება, შღრ. უღიური **ფორთბ-ეს/ფორთბ-ესუნ** “**მოთმენა**” > ზუ **ფორთ-ზუ-ბ-ე** “**ვითმენდი**”). აქედან გამომდინარე, **ზ/ზუ**, რომელიც ვ. შულცეს აზრით I პირის ფორმანტია მხოლოდობითში, შესაძლებელია ძირისეულად მივიჩნიოთ, მაგრამ მართებულად სხვა ახსნა მიგვაჩნია: წინადადების პირველი წევრი **ზუ** “მე”, წინამავალ წინადადებას უნდა მივაკუთვნოთ – **ხიბომ ნყაჟიჟაცე ჰე** “სამგზის მოგზვდი გემის შეჯახებაში”, რომელშიც არც ქვემდებარე, არც დამატება და არც ზმნის “პიროვანი” ფორმა არ გვაქვს¹¹ –sic ! (შღრ. ანალოგიურ ქართულ მონაკვეთს – “სამ გზის ნავი დამექცა”), ხოლო მეორე **ზუ**, ასეთ შემთხვევაში, “ჩვეულებრივ” I პირის ნაცვალსახელად უნდა მივიჩნიოთ. ნაცვალსახელ **ზუ** “მე”–ს მომდევნო **ჰე** ელემენტი, რომელიც ვ. შულცეს აზრით აორისტი II–ს მაწარმოებელია¹², მეშველ ზმნას უნდა წარმოადგენდეს, შღრ. ანალოგიურს წინამავალ წინადადებაში.

შეგვიძლია დავუშვათ, რომ III პირი კავკასიის ალბანურში ჩამოყალიბების პროცესში იყო და ხშირად არ აღინიშნებოდა ზმნაში, მაგრამ ვერანაირ ახსნას ვერ მოგუძებნით იმას, თუ რატომ არ ირთავს ზმნა I და II პირის ფორმანტებს (იხ. მოყვანილი მაგალითები). აქედან გამომდინარე, უნდა დავასკვნათ, რომ კავკასიის ალბანური ზმნა პირის კატეგორიას არ განარჩევს.

გრამატიკული კლას-კატეგორიის საკითხი

ევგ. ჯეირანიშვილმა უღიურში გამოავლინა თავკიდური უფუნქციო, ზმნის ძირთან შეზრდილ ელემენტთა მთელი წყება, კერძოდ: **ა-, ე-, უ-, უჰ-, ბა-, ბი-, ბო-, ბოჰ-, ბუ-** და სხვა. ეს ელემენტები, ევგ. ჯეირანიშვილის აზრით, გრამატიკული კლას-კატეგორიის გაქვავებული ფორმანტები უნდა იყოს (ჯეირანიშვილი 1956; ჯეირანიშვილი 1971, 112-113).

ვფიქრობთ, რომ კავკასიის ალბანურ ზმნას ჯერ კიდევ ახასიათებდა კლასოვანი უღვლილება და ჩვენს ხელთ არსებულ ალბანურ მასალაზე დაყრდნობით, ევგ. ჯეირანიშვილის მიერ წარმოდგენილ კლასის ფორმანტთა სიას (თუმცა საეჭვოა, რომ **ა-, ე-** პრეფიქსები კლასის ნიშნები იყონ) შეგვიძლია მივუმატოთ **ვ, ვა > ო, ო, ოა** აფიქსები.

¹¹ წინამავალი წინადადება, ვ. შულცეს მიხედვით, ჯეირობის რიცხვითი სახელისგან [**ხიბომ**] “სამგზის”, ზმნისა [**ნყაჟიჟაცე**] “გემის შეჯახება”-ნამყო და მეშველი ზმნისაგან [**ჰე**] “ყოფნა”-ნამყო I შედგება.

¹² ამდგვარი ფორმა და, შესაბამისად, მისი მაწარმოებელიც, კავკასიის ალბანურში ვერ დავიმოწმეთ.

დღეს ლეზგიური ქვეჯგუფის ათი ენიდან შვიდი ენა გრამატიკულ კლას-კატეგორიას განარჩევს. ლეზგიური ენებისათვის დამახასიათებელია კლასის ფორმანტთა სიმრავლე¹³. საფიქრებელია, რომ კლასის ფორმანტთა ასეთი სიმრავლე კავკასიის ალბანურსაც ახასიათებდა.

მიუხედავად მასალის სიმცირისა და სხვა შემაფერხებელი ფაქტორებისა (ალბანური ლექციონარის მასალაში გარდამავალი ზმნის პირდაპირი ობიექტი ძირითადად ნივთია ან მოვლენა, ხოლო გარდაუვალი ზმნის სუბიექტი – ადამიანი [მამაკაცი], რაც კლასების რიცხვისა და მათ ნიშანთა განსაზღვრას ართულებს), მაინც თვალში საცემია ზოგიერთი ზმნის კლასების მიხედვით ცვლა, მაგ., ჰუახუნ ჰ[ანამო]კე ბა-ა (!) [ბიხაჯულ]ოა იჩეა “რომელიც სარწმუნო (ჰემმარიტი) არის (III კლ.) [იესო ქრისტე] თავისი ღმერთისა” (N/Sin 55, 23r-16v; ებრაელთა 3, 2); შდრ. ანალოგიური ქართული მონაკვეთი “იესო ქრისტე, რომელიც სარწმუნო არს შემოქმედისა თჳსისა”;

ეფუხ მუ(წ)ურ ბა-ად (!) ანკე ოენ “რათა წმინდა ჰუოს (ზედმიწ. “იესო რომელიც”) ის [ეკლესია]” (N/Sin 13, 28v-27r; ეფესელთა 5, 26);

მაგრამ: იხუგოხუნ აბუ იპ[ენ]ანაკე ვა (!) მუსესახ[ო(ც)] “რამეთუ მეტი დიდების მქონე არის (I კლასი) [ღმერთი] მოსეზე (აბლ.)” (N/Sin 55, 23r-16v; ებრაელთა 3, 4);

შდრ. აგრეთვე – ბ[იხაჯულ]ენ ა-ვა (!) “ღმერთით მყოფი (არსებული – მიმღეობა)” (N/Sin 55, 23r-16v; ებრაელთა 3, 4). აქედან გამომდინარე უნდა ვივარაუდოთ, რომ ქრისტე (როგორც ღმერთის ძე), ეკლესია III კლასში შედის და ამ კლასის ერთ-ერთი ფორმანტია ბა < *ბ, ხოლო ღმერთი I კლასის სახელია და ამ კლასის ერთ-ერთი ფორმანტია ვა < *ვ.

ამასვე გვაფიქრებინებს ფ-ესუნ “თქმა” ზმნის ჩვენებაც: ო-ფეა ანამო [-?] ისაკახო(ც) “გეწოდოს (ზედმიწ. “გეთქვას რომლის”) [ნათესავი] ისაკისაგან (აბლ.)” (N/Sin 13, 5r-2v; ებრაელთა 11, 18), შდრ. ანალოგიური ქართული მონაკვეთი “ისაკისაგან გეწოდოს შენ ნათესავად”. აქ საფიქრებელია I კლასის ფორმანტის ფონეტიკური ცვლილება *ვა > ო.

მაგრამ: ფეი [-?] ჰიმი ზუ “ვიტყვი [?] ? მე” (N/Sin 13, 76r-77v; II კორინთელთა 11, 23), შდრ. ანალოგიური ქართული მონაკვეთი “უგუნურესადრე ვიტყვ უფროდსლა მე”.

როგორც ჩანს, კლასის მიხედვით იცვლება ამ ზმნის პარალელური ფორმაც, მაგ., ოენ ილუკაჰა მატუნ კეჰე (!) “ვიდრე ის მაგას იტყოდა (ზედმიწ. მაგი თქვა)” (N/Sin 13, 13v-10r; მათე 17, 4);

[-?] ა(ყ)ეგახო(ც) უ-კაჰე (!) “[?] ღრუბელიდან (აბლ.) თქვა” (N/Sin 13, 13v-10r; მათე 17, 4), შდრ. ანალოგიურ ქართულ მონაკვეთს: “და ჳმად იყო ღრუბლით გამო და თქუა”.

¹³ ამის საილუსტრაციოდ საკმარისია მოვიყვანოთ ხინალულური ენის მდგომარეობა: I (მხ.) – აწ, აფ, აი, დუ, რ; (მრ.) – ვა, ბ, ფ, დურ, აი, რ; II (მხ.) – დწ, რ, ს, ზ, ზა, ზწ, ქ, ც; (მრ.) – ვა, ვი, ბ/ფ, ფ, რ, დურ; III (მხ.) – ვ, ვა, ვწ, ბ, ბი, ა, აწ, დ, დწ, ყ, რ, რი; (მრ.) – ვა, ბ, ბი, ბ/ფ, ა, აა, აწ, აფ, აი, ყ, რ, რი; IV (მხ.) – აფ, აი, ბ, ბი, დ, დწ, ყ (მრ.) – აფ, აი, ბ, ბი, ფ, ყ, დ, დწ (დემერიევი 1967, 667).

[–?] ანაო **ა-კეჰე** (!) “ [?] რომელზე (ნათ.) **ითქვა**” (N/Sin 13, 5r-2v; ებრაელთა 11, 18), შდრ. ანალოგიურ ქართულ მონაკვეთს: “ რომლისა მიმართ ითქუა”.

კავკასიის ალბანურში კლასოვანი უღვლილება რომ უნდა გვქონოდა, ამას ადასტურებს მიმდებარის წარმოებაც, მაგ., **ბო-ხო-ხა** “შენება”-კატეგ. > **ი-ხო-ო** “მშენებელი”; **ბუ-ყა-ნა** “სურვილი”, “ყვარება” > **ხი-ბუ** “მოყვარე”; **ბი-დ-ეს** “კეთება” > ***ბი-ბი** > **ი-ბი** “მკეთებელი”...

წარმოდგენილი მაგალითები გვიჩვენებს, რომ ამ ზმნების თავკიდური ელემენტები არ არის გაქვავებული. წინააღმდეგ შემთხვევაში იქნებოდა **ბო-ხო-ო**, **ბუ-ხი-ბუ** და ა.შ.

ირიბ მტკიცებულებად იმისა, რომ ალბანურ ლექციონარში კლასების მიხედვით ცვლა უნდა გვქონდეს, გამოდგება უდიუური ენის ჩვენება. უდიუურში პირის ნიშანი ხშირად ინფიქსად გვევლინება და ასეთ შემთხვევაში, ის სწორედ გაქვავებული კლასის ფორმანტის შემდეგ გვხვდება, მაგ., **ბუ-ყეს/ბუ-ყესუნ** “ყვარება”... – **ბუ-ტუ-ყსა** “უყვარს”..., შდრ. ალბანური **ბუ-ყანა** “ყვარება”...; **ბა-ქეს/ბა-ქსუნ** “ყოფნა”... – **ბა-ნე-ქსა** “არის”, შდრ. ალბანური **ბა** “ყოფნა”; **ბი-ყეს/ბი-ყესუნ** “აშენება” – **ბი-ნე-ყსა** “აშენებს”... დღეს ამდაგვარი ფორმანტები ზმნის ძირთან ერთ მორფემას წარმოადგენს და მხოლოდ თვისტომ ენების მონაცემთა საფუძველზე შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ კლასის გაქვავებულ ნიშნებთან გვაქვს საქმე. ვფიქრობთ, ეს ვითარება უნდა აიხსნას მხოლოდ იმით, რომ კავკასიის ალბანურს/უდიურს კლასოვანი უღვლილებიდან პიროვან უღვლილებამდე გარდამავალი ეტაპი უნდა გაეგლო კლასოვან-პიროვანი უღვლილების სახით. როგორც იყო ნაჩვენები, ალბანური ლექციონარის ენაში პიროვანი უღვლილება არ დასტურდება, მაშასადამე კლასოვანი უნდა გვქონოდა.

ჩვენი ვარაუდით, ალბანურში კლასის ფორმანტთა განაწილების სქემა შეგვიძლია ასეთი სახით წარმოვიდგინოთ:

I კლასისა (მამაკაცის) ***გ** > **ვა** ფონეტიკური ვარიანტებით: **ო** < ***ვა**, **უ** < ***ვუ**, **უ** < ***ვუ** ...

II კლასისა (ქალის) ?

III კლასისა (ნივთის) ***ბ** განმოვანებით: **ბა**, **ბი**, **ბო**, **ბო**, **ბუ**, **ბუ** ...

IV კლასი (ნივთის) ?

მრავლობითში ?

ბუნებრივია, გრამატიკული კლასების რაოდენობისა და ფორმანტთა საკითხი საკვლევი¹⁴.

ფორმაუცვლელი სიტყვები

კავკასიის ალბანურის ფორმაუცვლელ მეტყველების ნაწილთა საკითხი ნაკლებადაა გარკვეული. აღსანიშნავია მაქვემდებარებელი კავშირების ხშირი გამოყენება და სიმრავლე.

¹⁴ მათ შორის, I და III კლასების ფორმანტთა საკითხიც. ოთხ კლასს კავკასიის ალბანურისათვის აღვადგენთ იმის გათვალისწინებით, რომ დღეს, შვიდი ლეზგიური ენიდან, რომლებშიც გრამატიკული კლასები განირჩევა, ექვსში (თაბასარანულის გამოკლებით) წარმოდგენილია ოთხკლასოვანი სისტემა.

მაქვემდებარებელ კავშირთა უმეტესობა ნაცვალსახელური ან ზმნიზედური წარმოშობისაა. მაწარმოებლად, ასეთ შემთხვევაში, გამოიყენება ასევე მაქვემდებარებელი კავშირი **კე** “რომ”, “თუ” და, სავარაუდოდ, ნაწილაკი **-ალ**. კავშირი **კე** “რომ” ერთვის ნაცვალსახელსა თუ ზმნიზედას, აქცევს მას კავშირად და კომპოზიტიში ქართული ნაწილაკების **-ც**, **-კი**, **-თუ** მსგავს მნიშვნელობას იძენს, მაგ., მუსედს **ჰა(ჭ)ინ-კე** ლუ(ს)უ კოსა ომა “**როგორც (ვითარც)** მოსე, ყველა მის სახლში (მიც.)” (N/Sin 55, 23r-16v; ებრაელთა 3, 2);

ქ[რისტო]სენ ბუყანაბიამ **ჰა(ჭ)ინ-კ[ე]** ეკლესიას “**როგორც (ვითარც)** ქრისტეს (ერგ.) შეუყვარდა ეკლესია (მიც.)” (N/Sin 13, 28v-27r; ეფესელთა 5, 25);

(ც)ეხ კოს ბოხოხა **ანა-კე** ბოხოხა ჰამოსტანკე “ყველა სახლი უეჭველად შენდება, **რომელიც** უეჭველად შენდება ვისგანმე” (N/Sin 55, 23r-16v; ებრაელთა 3, 4);

იხუგოხუნ აბუ **იპ[ე]ანა-კე** ვა მუსედსახ[ო(ც)] “**რამეთუ** მეტი დიდების მქონე არის მოსეზე (აბლ.)” (N/Sin 55, 23r-16v; ებრაელთა 3, 4).

მაერთებელი კავშირის ფუნქციით იხმარება **უნ** “და”, მაგ., ე(ჭ)აჰყუან ი[ესუ]სენ პეტროსახ **უნ** აკობახ **უნ** მოჰანანახ. “წაიყვანა (ან გადაიყვანა) იესომ პეტრე (მიც.) **და** იაკობ (მიც.) **და** იოანე (მიც.)” (N/Sin 13, 13v-10r; მათე 17, 1).

* * *

კავკასიის ალბანური ხელნაწერი და ეპიგრაფიკული ძეგლების აღმოჩენამდე სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოითქვა საფუძვლიანი მოსაზრება უდიურისა და კავკასიის ალბანურის გენეტიკური კავშირის შესახებ. მაშინ, ის მკვლევრები, რომლებიც მხარს უჭერდნენ ამ მოსაზრებას, ძირითადად ისტორიულ წყაროებსა და ეთნოგრაფიულ მასალას იშველიებდნენ.

დღეს უკვე ლინგვისტური მასალის გამოყენებითაც შეგვიძლია ვამტკიცოთ იგივე. უდიურის მორფოლოგიური სტრუქტურა (ლეზგიური ქვეჯგუფის სხვა ენათაგან განსხვავებით) ძალიან ახლოსაა კავკასიის ალბანურთან და გამოიყვანება ამ უკანასკნელისაგან (განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს ის, რომ კავკასიის ალბანურშიც და უდიურშიც პირდაპირი ობიექტი სახელობითის გარდა მიცემითი ბრუნვითაც აღინიშნება. ეს არც ერთ სხვა მთის იბერიულ-კავკასიურ ენას არ ახასიათებს). გარდა ამისა, უდიური ენისა და კავკასიის ალბანურის გენეტიკურ კავშირს ადასტურებს: ორივე ენის ფონოლოგიური სისტემა და ალბანურ ხელნაწერსა თუ ეპიგრაფიკულ ძეგლებში წარმოდგენილი ტიპური უდიური სიტყვაფორმები (თუმცა, უდიურისა და კავკასიის ალბანურის ლექსიკა საკმაოდ განსხვავებულია), მაგრამ აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ჩვენი აზრით, უდიური არ მომდინარეობს უშუალოდ კავკასიის ალბანურის იმ დიალექტისაგან, რომელზედაც შეიქმნა ლექციონარი.

ამის თქმის საფუძველს გვაძლევს შემდეგი გარემოებები: კავკასიის ალბანურში შეინიშნება ფარინგალური თანხმოვნების სპირანტიზაცია ანლაუტში და აუსლაუტში, მაგ., **უნ** < ***უჭ** “ექვსი”; **ნა** < ***ყა** (კატეგორიული კილოს ფორმანტია და ასევე [საფიქრებელია] მოდალობის აღმნიშვნელი

ნაწილაკი); **ხო** < ***ყო** (“შენების” აღმნიშვნელი ზმნის ძირია, შდრ. ბო-ხო-ხა [კატეგორიული] და ი-ხო-ო [მიმღობა]); **ხი-ბუ** < ***ყი-ბუ** “მოყვარე” (შდრ. ბუ-ყანა “ყვარება”, “სურვილი”)... უდიურში კი ეს პროცესი არ განვითარდა, შდრ. უჭ “ექვსი”; **ყა** (კატეგორიულობის ფორმანტი, მოდალობის აღმნიშვნელი ნაწილაკი, კავშირი “და”); ბი-ყ-ეს/ბი-ყ-ესუნ “შენება”; ბუ-ყ-ეს/ბუ-ყ-ესუნ “ყვარება”, “სურვილი”. ძნელი წარმოსადგენია, რომ ფარინგალური თანხმოვნების მომხდარი სპირანტიზაციის შემდეგ უდიურში ადგილი ჰქონოდა უკუპროცესს ***ხ** > **ჭ** და ***ხ** > **ყ**.

საყურადღებოა, “ყოფნის” აღმნიშვნელი ზმნის ჩვენებაც. მას კავკასიის ალბანურში დაკარგული აქვს ძირისეული თანხმოვანი (და საერთოდ ძირიც) ***ყ** > ***ჯ** > **ღ** (**ბა** [III კლ.] და **ვა** [I კლ.] “ყოფნა”). უდიურს კი ძირისეული თანხმოვანი შენარჩუნებული აქვს, შდრ. ბა-ქ-ეს/ბა-ქ-ესუნ “ყოფნა”. თუ დავუშვებთ, რომ უდიური პირდაპირი შთამომავალია კავკასიის ალბანური “ლიტერატურული” დიალექტისა, მაშინ უდიური ფორმა ბა-ქ-ეს/ბა-ქ-ესუნ მხოლოდ თვისტომი ენებიდან მისი სესხებით აიხსნება (შდრ. რუთულური მი-ქ-ის / რი-ქ-ის / ვი-ქ-ის / დი-ქ-ის “ყოფნა” [გრამატიკული კლასების მიხედვით]; არჩიული ვი-ქ-ირ / დი-ქ-ირ / ბი-ქ-ირ / ი-ქ-ირ “ყოფნა”; წახური გხ-ად / მი-ხ-ად / ვუ-ხ-ად “ყოფნა”), რაც დაუჭერებლად გვეჩვენება.

ლიტერატურა

ალექსიძე 2003 –ალექსიძე ზ., კავკასიის ალბანეთის დამწერლობა, ენა და მწერლობა, თბილისი.

დეშერიევი 1967 – Дешериев Ю. Д., Хиналугский язык, Языки народов СССР, т. IV, Иберийско-Кавказские языки, Москва.

შულცე 2004 – Schulze W., Review of Endoclitics and the Origins of Udi Morphosyntax, 2004, udilang.narod.ru/papers/Schulze_review.pdf, ელექტრონული ვერსია.

შულცე 2005 – Schulze W., “Toward a History of Udi”, 2005, udilang.narod.ru/papers/Schulze-History-of-Udi.pdf, ელექტრონული ვერსია.

ჭეირანიშვილი 1956 – ჭეირანიშვილი ევგ., გრამატიკული კლასის გაქვავებული ნიშნები ზმნებსა და “ნაზმნარ სახელებში”, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. VIII, თბილისი.

ჭეირანიშვილი 1971 – ჭეირანიშვილი ევგ., უდიური ენა (გრამატიკა, ქრესტომატია, ლექსიკონი), თბილისი.

ჰარისი 2002 – Alice C. Harris., Endoclitics and the Origins of Udi Morphosyntax, Oxford.

ROMAN LOLUA

Remarks on the Grammatical Structure of the Caucasian Albanian Language

S u m m a r y

Indicating of vowels and sibilants by means of two graphemes must be conditioned by considering pharyngealization (in our opinion, the feature of one syllable or a word) by the creator or creators of the alphabet as a feature of vowels on one hand and – as that of a consonant (sibilant) on the other hand. This is proved by the fact that in Albanian manuscripts and epigraphes the “second row” vowels (resp. pharyngealized allophones) do not occur together with sibilants in a syllable.

The vowel system is regular: there are 5 “simple” vowels (**a, e, i, o, u**) and their pharyngealized allophones (**a, e, i, o, u**).

We suppose the existing of triple system of occlusives and affricates (**b, p, p̣; d, t, ṭ; g, k, ḳ; q, q̣; ʔ; c, c̣; ʃ, č, č̣; *ḍ, *ḷ, *p̣**) and pairing system of spirants (**z, s; ž, š; ɣ, x; v; h**). The sonorants are represented as follows: **w, j, m, n, l, r**.

Backlingual (**g, k, ḳ; ɣ, x**), pharyngeal (***q, q̣**) laryngeal (**h**) consonants and sibilants (**ç, *ç̣, *ʒ, *ʒ̣, *č, *č̣, *z, *s; *ž, š**) have pharyngealized allophone. Apparently, labial and dental consonants and sonorants must have pharyngealized allophones. Among them **h** and **n** sounds are fixed.

As it is seen, pharyngealization in Caucasian Albanian must have been positional, whereas it gained a distinctive function in Udi.

Undoubtedly that five cases are defined.

The nominative case is unmarked. It denotes a subject with an intransitive verb, a direct object with a transitive verb, combines the function of vocative case and sometimes it functions as the genitive case.

The main marker of the ergative case is **-en**. It functions as a real subject with a transitive verb and sometimes it has the function of instrumentalis.

The formants of the genitive case **-aj, -oj, ej...**, **-an, -un...** and its functions are identical to those of the genitive case in Udi.

Main formants of the dative case are: **-a, -ax > -ex...** The dative case with “verba sentiendi” verbs denotes a subject, a direct object (parallel with the nominative case), an indirect object and sometimes it is used in the function of locative.

The assumption about the dative II (Aleksidze 2003; Schulze 2005) needs to be checked.

The formant of ablative is **-ox-o(c)/-o(c)...** It has the similar function as that of Georgian postposition **-gan** and in addition it expresses the comparative degree.

The plural formant is **-uy/-ux**. During the declension it always proceeds a case formant.

Caucasian Albanian declension of nouns is close to Udi from the viewpoint of formants as well as functions of cases.

Cardinal numerals are few in the lectionarium. As a rule, a number is indicated by means of letters and sounds.

Ordinal numerals are formed by adding either the **-ar** suffix to the complicated stem, or the **-un/-in** formant to its suppletive stem.

The marker of iterative numerals is the **-om** suffix.

Apparently the numeral system in Caucasian Albanian was vigesimal.

The first and the second person forms of pronouns and their declension is the same as in Udi, not regarding some minor phonetic differences.

The third person pronouns are: **oen** "he /she" and **oen-ux** – "they".

Demonstrative pronouns are: **o-ne** (with the first person); **a-ne** (with the second person) and **ne** (with the third person).

The forms of the first and second person demonstrative pronouns coincides with the forms of personal pronouns in the genitive case.

The third person possessive pronoun is represented by **oja** - "his/her".

lu(s)u "every" and **(c)ex** "each" function as attributive pronouns.

Relative pronoun is **ana/hana** "which".

From the tenses and mood of a verb it is found out that:

Present – is formed by adding the **-a** suffix to the verb stem.

Present- concrete – is formed by adding the **he/ 'e** auxiliary verb to the stem.

Past I (continuous) – is formed by adding the **-j** suffix to the present form.

Past II (concrete) – is formed by adding the **-e/-ej** suffix to the verb form.

Past III (aorist) – is formed by adding the **-n** suffix to the past I form.

Future – is formed by adding the **-al** suffix to the verb stem.

The imperative mood is formed by adding **-an** suffix to the verb stem.

The categorical mood is formed by adding the **-xa** suffix to the verb stem.

In the aspect of deverbatives it is ascertained that:

Masdar I – is formed by adding the **-es** suffix to the verb form.

Masdar II – is formed by adding the **-un** suffix to the form of masdar I.

Two types of participles and two forms of absolutive are evidenced in Caucasian Albanian.

Conjugation of verbs according to a person (Schulce 2004; Schulce 2005) is not attested.

It is assumed that class conjugation is preserved in Caucasian Albanian. Class I formants are: ***v > va>o; u < *vu; u < *yu**, and class III is presented by vowelizing **b** – **ba, bi, bo, bo, bu, bu...**

The markers of class I, class IV and their plural forms need to be studied.

Abundance of subordinating conjunctions and their frequent using is noticeable (**ke** "that", "if"; **hačin-ke** "as", "just as"; **ana-ke/hana-ke** "which/who"; **oen-ke** "he/she/it/that too", **iheana-ke** "since"...).

Coordinating conjunction is **un** "and".

The morphological structure of Udi (unlike other languages of the Lezgian subgroup) is close to Caucasian Albanian and is originated from the latter (it is noteworthy, that a direct object is denoted not only by the nominative case, but by

native in Caucasian Albanian and Udi. None of the Ibero-Caucasian mountainian languages is characterized by this feature).

In addition to it, the genetic relation between Caucasian Albanian and Udi is proved by the phonological system of these languages and the typical Udi word-forms represented in the Albanian manuscripts or epigraphs (however, it must be noted that the Udi vocabulary and that of Caucasian Albanian are quite different from each other).

We have a basis to assume that a direct source of the Udi language was not the Caucasian Albanian dialect, on which the lectionarium was created (resp. “literary dialect” of Caucasian Albanian). The following circumstances give us to note this: in Udi the pharyngeal consonant (**q, q**) corresponds to the spirant (**x**) of Caucasian Albanian in anlaut and auslaut. A similar situation is found while comparing some lexemes of Caucasian Albanian with those of Udi.